

Janko Maček, pričevanje zapisano 28. maja 2015

Moji spomini na leto 1945

Svoje spomine na leto 1945 bom začel še nekoliko prej, saj mislim, da je to za njihovo razumetje skoraj nujno. V mojem rojstnem kraju Šentjoštu nad Horjulom je že leta 1942 prišlo do dogodkov, ki so bistveno spremenili do tedaj tradicionalno življenje in tudi mene močno zaznamovali. 17. julija 1942 je bila namreč v Šentjoštu ustanovljena vaška straža kot samoobramba pred nasiljem komunistične revolucije in čeprav mi je bilo komaj 11 let, sem tiste dogodke intenzivno doživljal. Oče je bil že pred vojno izvoljen za župana šentjoške občine in je to breme nosil tudi v času okupacije. Le nekaj dni po napadu na Šentjošt, sredi lepega julijskega popoldneva, je tudi naša hiša doživela partizanski obisk. Oče je bil v postojanki, mama in drugi so na precej oddaljeni njivi želi pšenico, jaz pa sem bil sam doma kot varuh nekaj mesecev stare sestre. Nenadoma so se skozi mala vrata pojavili oboroženi možje s triglavkami in rdečo zvezdo na glavah; takoj so se razkropili v kaščo, shrambo in klet, komandir z veliko pištolo v roki - iz kasnejših opisov sklepam, da bi to lahko bil znani poveljnik udarne čete Gad - pa je stal sredi kuhinje in me poklical k sebi. Ko je vprašal za očeta, sem rekel, da je šel po opravkih v Ljubljano. Takoj je ostro reagiral: „Lažeš, vem, da čepi v cerkvi pri belčkih,“ in mi prisolil dve krepki klofuti.

Že tisto noč smo šli spat v postojanko in naslednjo noč, ko smo bili spet v postojanki, so partizani ponovno prišli, požgali vsa poslopja ter odgnali vso živino. V našem zaselku je tedaj pogorelo šest domačij. Pri nas so svoje delo opravili tako temeljito, da so požgali tudi skladovnice drv v bližnjem gozdu. Še huje je bilo pri dveh sosedih, kjer so poleg požiga ubili očeta in mater, in pri enem je v plamenih domače hiše zgorelo tudi dveletno dekletce. V dneh po napadu – od 25. julija do 5. avgusta – je bilo v okolici Šentjošta pomorjenih več kot 20 ljudi. Kot ministrant sem bil pri vseh tistih pogrebi. Marsičesa nisem razumel, vendar se me je dotaknila žalost svojcev in bolečina sirot, ki so ostale brez enega ali obeh staršev.

Že naslednje leto je oče začel obnavljati požgano hišo, jaz pa sem se jeseni 1943 poslovil od doma in odšel v Ljubljano, kjer sem obiskoval škofijsko klasično gimnazijo. Jeseni 1944 so se domači vselili v na pol dograjeno hišo in ko sem 6. maja 1945 peš prišel iz Ljubljane domov, se je oče ravno poslavljaj. Kot civilist je namreč odhajal na Koroško, mama pa naj bi tisti teden ali dva, kot so mislili, sama poskrbela za dom in otroke. Meni – takrat sem bil star 14 let in sem že imel dva razreda gimnazije – je bilo dano na izbiro, da grem z očetom ali pa ostanem doma pri mami in štirih mlajših bratih ter sestri. Brez posebnega razmišljanja sem se odločil, da ostanem.

V ponedeljek, 7. maja, so iz Šentjošta odšli še zadnji domobranci. Vas je bila kot izumrla, saj se zvonovi niso oglasili, ker ni bilo ne župnika in ne cerkovnika, gostilna je bila zaprta, ker je gostilničar z družino odšel, in čeprav je bil ponedeljek tudi v trgovini ni bilo nikogar. Spraznil se je tudi marsikateri dom, saj so od nekaterih hiš odšli trije, štirje ali celo pet. Hercegovski partizani, ki so prišli mimo v naslednjih dneh, niso povzročili nobenih težav, drugače pa je bilo, ko so nekako po enem tednu prišli domači zmagovalci z Vrhnike. Ustavili so se tudi pri nas in mamu spraševali za očeta, kričali nad njo in grozili. Otroci smo nemo stali ob njej in bilo nas je strah. Mislim, da sem tedaj začutil stisko in nehal biti otrok. Minevali so tedni, minil je mesec,

pa se napoved o hitri vrnitvi ni uresničila; pojavili so se celo glasovi, da so Angleži domobrance vrnili partizanom, vendar jim še dolgo nismo verjeli. Tudi ko je mamin brat, ki je pobegnil iz Šentvida, prišel domov, mi za to nismo vedeli. Več mož in fantov iz sosednje vasi, ki so ob odhodu domobrancev na Koroško ostali doma, se je šlo javit v Logatec, pa jih ni bilo nazaj. Pozaprli so tudi starejše moške, ki sploh niso bili domobranci in celo nekaj žensk. Ko je prišla košnja, ni bilo koscev in morali smo se je lotiti, čeprav tega dela nismo bili vajeni.

Prišla je jesen in kar prav mi je bilo, ko me nihče ni silil v Ljubljano, kjer se je vse spremenilo: Zavoda sv. Stanislava in Škofijske gimnazije ni bilo več. Celih pet let sem bil potem doma na kmetiji, vendar šole nisem popolnoma obesil na klin, saj sem v tem času naredil privatni izpit za tretji in četrti razred. V začetku leta 1946 so se začele zaplembe. Tudi nas je obiskala zaplembna komisija. Tedaj smo prvič slišali izraz: žena pobeglega in mladoletni otroci, ki se nas je potem še dolgo držal. Mamo so silili, naj zapisnik podpiše, pa je odklonila. Kljub temu smo potem dobili odločbo, kaj se kot ohišnica za ženo pobeglega in šest mladoletnih otrok izloči iz zaplembe, ostalo pa prenese v last SFRJ. Oče je bil medtem v begunskem taborišču v Avstriji. Močno si je želel domov, pa vendar ga je bilo strah, ko je nekoč le malo manjkalo, da bi jih prisilno poslali v Jugoslavijo. Potem je tako kot mnogi drugi odšel v Argentino. Čeprav je bil doma kmet, se je pridružil skupini tesarjev in si zagotovil skromen zaslužek. Zelo si je prizadeval, da bi tudi mi prišli za njim. Okrog leta 1950, ko še niso izdajali dovoljenj, nas je celo poskušal ilegalno spraviti čez mejo, vendar se v to nismo spustili, ker se nam je zdelo preveč tvegano. Kasneje, ko je bilo že možno dobiti dovoljenje, so bili spet drugi zadržki: jaz sem redno obiskoval državno klasično gimnazijo v Ljubljani, en brat je bil pri vojakih, drugi se je učil za mizarja itn. Mama je bila zelo navezana na dom in zemljo. Toliko se je trudila, da je kljub vsemu nekaj ostalo, sedaj pa naj vse pusti in gre v tujino.

Končno se je oče odločil, da bi se vrnil. Ko smo poizvedovali, ali lahko pride, smo dobili odgovor: „Saj sam ve. Če nima krvavih rok, se mu ne bo nič zgodilo.“ Tako se je v začetku leta 1963, po 18 letih begunstva res vrnil domov. Nekajkrat je šel na zaslišanje, od koder je vedno prišel utrujen in potrtn, ni pa o tem nikoli govoril. V tujini si je predstavljal nas otroke take, kot smo bili ob njegovem odhodu leta 1945, sedaj pa smo bili bolj ali manj odrasli. 18 let ločitve je spremenilo tudi odnose med njim in mamo. Bolelo ga je, da ni nič njegovega, čeprav je bila prej domačija napisana nanj. Še dobro, da ni vedel, da je bil tudi po vrnitvi domov še vedno „pobegli“, kajti ko je brat – oče je bil tedaj že več let v grobu – po osamosvojitvi zaprosil za vrnitev leta 1946 podržavljene zemlje in je bilo treba poleg drugega predložiti tudi potrdilo o očetovem državljanstvu, se je izkazalo, da ni vpisan v državljansko knjigo. Torej smo imeli izbrisane tudi pred letom 1990.

Marsikaj iz tistega časa bi še lahko omenil, vendar mislim, da tudi iz povedanega ni težko razumeti, da leto 1945 nam ni prineslo miru in svobode, temveč vse kaj drugega. Morda bo kdo pomislil, da v moji zgodbi manjka prav najbolj bistveno iz leta 1945, kar je tudi moj rojstni Šentjošt najbolj prizadelo, saj je bila cela četa šentjoških fantov vrnjena na Teharje in se je njihova pot končala na Hrastniškem hribu ali na kakem drugem morišču. Kdor vsaj od časa do časa vzame v roke revijo Zaveza, ve, da sem tudi o tem pisal. Zakaj sem sploh začel pisati? Pričakoval sem, da bo dovolj, če bom zabeležil dogodke iz domačega kraja, potem pa se je pokazalo, da je taka potreba tudi drugod. Vprašanje povojnih in prav tako medvojnih pobojev,

ki sem jih kot otrok sam doživel in so mi vtisnili močan pečat, niti po sedemdesetih letih od konca vojne še vedno ni rešeno. Polstoletni molk k rešitvi tega vprašanja ni pripomogel, ampak ga je celo zapletel. Še vedno ležijo po breznih in opuščenih rudniški jaških širom naše lepe domovine kosti tisočev brez sodbe in pravice pomorjenih bratov. O tem bi se bilo treba ob sedemdesetletnici odkrito in pošteno pogovoriti in dogovoriti in potem bi bila pot do sprave, ki je za narod in državo življenjskega pomena, mnogo lažja.